

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ЗІНЧЕНКО ОЛЬГА ЗІНОВІЇВНА

УДК: 82-94 Маркович “17”

**«ДОМАШНІЙ ПРОТОКОЛ» 1717–1767 рр. ГЕНЕРАЛЬНОГО ПІДСКАРБІЯ ЯКОВА
МАРКОВИЧА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЩОДЕННИКАРСТВА ХVІІІ СТ.**

10.01.01 – українська література

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історії української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
СУЛИМА Микола Матвійович,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
заступник директора, завідувач відділу історії
української літератури.

Офіційні опоненти: - доктор філологічних наук, професор
КОРΠΑНЮК Микола Павлович,
ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди,
професор кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання ім. М. Максимовича;

- кандидат філологічних наук, доцент
БОРИСЕНКО Катерина Григорівна,
Інститут філології Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доцент кафедри української літератури і
компаративістики.

Захист відбудеться “_____” грудня 2017 р. о _____ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М.Грушевського, 4).

Автореферат розісланий “_____” листопада 2017 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Г.М. Нога

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Щоденники, що ввібрали значний досвід людства, були й залишаються важливими документами певної епохи. Завдяки закладеному в них фактичному матеріалу ми можемо поглибити уявлення про певну добу, звичаї, характери.

Активізацією інтересу до щоденників позначені останні десятиліття ХХ ст. Першими, хто звернув увагу на щоденник як художнє явище, були англійські літературознавці, зокрема А. Посонбі, який у книзі «English Diaries», виданій у Лондоні 1923 р., дослідив історію цього жанру в англійській літературі та проаналізував найбільш ранні щоденники Англії, починаючи з XVII ст. Багато науковців 1960-х – 1980-х рр., серед яких Н. Банк, Л. Гаранін, Л. Гінзбург, Д. Затонський, В. Здоровега, В. Кардін, Т. Марахова, Г. Мержинська, Т. Радзієвська, М. Соколянський, О. Тартаковський, М. Чудакова, І. Янська, не зосереджуючись на вивченні жанру щоденника, висловили багато важливих спостережень, досліджуючи його документальні, мемуарні, лінгвістичні та історичні аспекти. Не оминули щоденників і вчені української діаспори – О. Воропай та Г. Костюк. Їх продовжують вивчати зарубіжні літературознавці М. Гловінський, Б. Дідьє, А. Жіранд, Р. Кізер, Л. Лопатинська, О. Мілецький, С. Скварчинська. У російському літературознавстві детально розглянули особливості поетики та стильові ознаки жанру щоденника О. Єгоров, К. Кобрін, М. Міхеєв. Дослідженням давньоукраїнських щоденників присвячені праці О. Лазаревського, В. Модзалевського, В. Горобця, В. Соболя, М. Судієнка, М. Корпанюка, І. Жиленко, В. Шевчука. Значний внесок у розуміння природи щоденників ХХ ст. здійснив український літературознавець О. Галич. Жанру щоденника присвячені дисертаційні праці М. Варикаші («Гендерний дискурс у літературі non-fiction»), А. Ільків («Жанр щоденника в українській літературі II пол. ХХ – поч. ХХІ ст.»), А. Кочетова («Щоденник О. Дружиніна: типологія жанру, поетика, історико-літературний контекст»), О. Матвєєвої («Щоденник» (1911–1951) Володимира Винниченка: художньо-онтологічні моделі»), Н. Момот («Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен»), К. Танчин («Щоденник як форма самовираження письменника») та ін. Загальнотеоретичні проблеми мемуарної складової щоденника, розроблені у згаданих працях, стали теоретичною основою цієї дисертації. Проте залишилося багато дискусійних проблем, які не можуть бути розв’язані без окреслення історії жанру щоденника, особливостей його функціонування в літературному процесі.

«Домашній протокол» Якова Марковича вивчали здебільшого історики О. Лазаревський, В. Модзалевський, І. Каганов, О. Апанович, О. Струкевич, О. Дзюба, М. Литвиненко, В. Томазов. В. Горобець, досліджував його мову, а Л. Горенко на матеріалах щоденників Якова Марковича та

Миколи Ханенка вивчила музичний побут гетьмансько-старшинського середовища I пол. XVIII ст. в Україні.

Системного літературознавчого дослідження змісту й художніх особливостей щоденників козацької старшини XVIII століття, зокрема «Домашнього протоколу» Я. Марковича, і досі немає, тож вони залишаються своєрідною «білою плямою» в українському літературознавстві. Однією з причин того, що поза увагою дослідників залишається велика кількість щоденників та мемуарів, є упереджене ставлення до їхнього стилю, адже здебільшого ці тексти позначені безсторонністю й стриманістю, оскільки творилися людьми, для яких важливою була безпосередня фіксація плину життя, а не художнє оформлення щоденних нотаток.

Певною перепоною для включення щоденникового жанру в літературний обіг залишалася приватність, що заважала його швидкому оприлюдненню і ретельному вивченню.

Отже, актуальність теми дисертації обумовлена потребою в комплексному дослідженні жанру та генези щоденника Якова Марковича, його тематики, змісту й поетики, що має суттєво доповнити наше уявлення про українське щоденникарство XVII – XVIII ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася відповідно до загального плану наукових досліджень Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в межах держбюджетної теми «Українська література: теоретичний, історико-літературний та герменевтичний дискурс» (№ держ. реєстрації 0112U001725). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 3 від 18 березня 2014 року) та на засіданні Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 1 від 20 березня 2014 року).

Метою дисертаційної роботи є з'ясування художніх рис та особливостей «Домашнього протоколу» Якова Марковича, визначення його місця та ролі в літературному процесі XVIII ст., дослідження змісту й тематики щоденника, виявлення наративних особливостей тексту. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- простежити генезу й основні етапи розвитку щоденникового жанру до XVIII ст.;
- дослідити щоденник у світлі літературно-теоретичного дискурсу;
- окреслити жанрові особливості та специфіку щоденника;
- визначити місце «Домашнього протоколу» в історико-літературному процесі XVIII ст.;
- виявити аспекти повсякденності в «Домашньому протоколі» Якова Марковича;

- дослідити особливості наративу «Домашнього протоколу» Якова Марковича, описати ознаки індивідуального стилю;
- проаналізувати оригінальні та перекладні поетичні твори Якова Марковича;
- здійснити порівняльний текстологічний аналіз рукопису щоденника Якова Марковича із опублікованим фрагментом щоденника до 1746 р.; дослідити ще не опубліковані фрагменти твору.

Об'єктом дослідження є «Домашній протокол» (1717–1767 рр.) генерального підскарб'я Якова Марковича, зокрема опубліковані нотатки до 1746 р. та рукописні книги.

Предметом дослідження є тематика, проблематика та жанрова своєрідність «Домашнього протоколу» Якова Марковича.

Методологічну основу роботи визначають праці вітчизняних літературознавців, дослідників щоденників: О. Апанович, О. Воропая, О. Галича, В. Горобця, Л. Горенко, О. Дзюби, Д. Затонського, В. Здоровеги, Г. Костюка, О. Лазаревського, М. Литвиненка, Г. Мержинської, В. Модзалевського, Т. Радзівської, М. Соколянського, О. Струкевича, В. Томазова, І. Янської, В. Соболя, М. Судієнка, І. Жиленко, В. Шевчука; зарубіжних літературознавців – Н. Банк, Л. Гараніна, Л. Гінзбург, М. Гловінського, Б. Дідьє, А. Жіларда, І. Каганова, В. Кардіна, Р. Кізера, К. Кобріна, Л. Лопатинської, О. Мілецького, М. Міхеєва, Т. Марахової, С. Скварчинської, А. Тартаковського, О. Єгорова, М. Чудакової; дисертаційні праці М. Варикаші, А. Ільків, А. Кочетова, О. Матвеевої, Н. Момот, К. Танчин; праці з наратології О. Капленко, І. Папуші, М. Ткачука, О. Ткачука, П. Білоуса, а також дослідження, присвячені повсякденності Т. Астаф'євої, О. Гончаренко, І. Касавіна, О. Коляструк, Ю. Лотмана, М. Соколовської, Т. Струкової, М. Хайдегера, Л. Яковлева.

Дисертація ґрунтується на культурно-історичному, біографічному, наратологічному методах, які дали змогу окреслити особливості щоденникового тексту, а також текстологічному, описовому методах, що допомогли простежити розвиток жанру щоденника в діахронному зрізі.

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше в українському літературознавстві розглянуті сюжетні модулі «Домашнього протоколу» Якова Марковича;
- охарактеризовано та виділено рівні повсякденності в «Домашньому протоколі» Якова Марковича;
- здійснено дослідження жанру щоденника, описано його наративні особливості;
- окреслено внесок автора щоденника в розвиток історично-мемуарної прози I пол. XVIII ст.

Теоретичне значення дослідження:

- здійснено опис повсякденності в «Домашньому протоколі» Якова Марковича;
- визначено місце твору Якова Марковича в історії українського щоденникарства;
- розкрито мотивації та стильові особливості письменника Якова Марковича;
- окреслено художні смаки автора «Домашнього протоколу».

Практичне значення дисертації: її результати можуть бути використані при вивченні історико-мемуарної прози доби Бароко, зокрема жанру діаріуша, при розробці спецкурсів з історії української літератури, під час написання курсових та дипломних робіт.

Особистий внесок здобувача. Дисертацію написано самостійно без участі співавторів.

Апробація. Основні положення дисертаційного дослідження та його результати обговорені на засіданні відділу історії української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 4 від 22.06.2016 року) та оприлюднені на таких наукових конференціях: Всеукраїнська наукова конференція за участі молодих учених «Філологічна наука в інформаційному суспільстві» (Київ, 2014); Науковий семінар для молодих учених пам'яті Ніли Зборовської (Київ, 2014); Всеукраїнські наукові читання за участі молодих учених «Дух нового часу у дзеркалі слова і тексту» (Київ, 2015); XIII та XIV Міжнародні конференції молодих учених (Київ, 2015; 2017); I Міжнародна наукова конференція «Слов'янські студії» (Миколаїв, 2016); XXIV Міжнародний славістичний колоквиум (Львів, 2016); XXV та XXVI Міжнародні наукові конференції імені проф. Сергія Бураго «Мова і культура» (Київ, 2016; 2017).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 6 наукових статей, з яких 5 – у фахових українських та 1 в зарубіжному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаних джерел (172 позиції). Загальний обсяг роботи 187 стор., обсяг основного тексту дисертації становить 154 стор. (7,2 др. арк).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено її зв'язок з науковими планами, темами, сформульовано мету й завдання дослідження, з'ясовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про їх апробацію і перелік публікацій.

У першому розділі «СПЕЦИФІКА ЖАНРУ ДІАРІУША В ДАВНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ», що складається з трьох підрозділів, досліджено історію жанру, здійснено огляд вітчизняних і зарубіжних наукових праць, присвячених давній щоденниково-мемуарній прозі.

Основну увагу приділено діахронному розвитку (зародженню) цього жанру як у світовій літературі так і в українській. Хоча витоки жанру і губляться в античності, але саме у XVIII ст., не без впливу ренесансних віянь, щоденник набуває поширення як самостійний жанр, позначений особливою увагою до всебічного розкриття людської особистості, утвердженням її суспільної ваги. Ці процеси прискорили розвиток щоденникового жанру й в українській літературі, зародження та формування в ній авторського начала, яке в цей час починало проявлятися, адже досі в українській бароковій прозі панували переважно не приватні, а духовні та історичні тексти.

У підрозділі 1.1. «Історія жанру діаріуша» розглянуто такі твори: «Щоденник» (1546 – 1604 рр.) новогрудського підсудка Федора Євлашевського, «Щоденник комісії або Походу проти Війська Запорізького, 1625», записки Петра Могили (1629 – 1635), «Діаріуш» Афанасія Филиповича (преподобномученика Афанасія Брестського; 1645 р.), мемуарний рукопис Томи-Костянтина Дусяцького-Рудомина, земського судді Браславського повіту (1654 – 1726 рр.), «Діаріуш подорожній» Пилипа Орлика (1720 – 1733 рр.), діаріуші Дмитрія Ростовського (Д. Туптала) (1677 – 1703 рр.) та Йоасафа Білгородського (Й. Горленка) (1720 р.), «Житіє і страданія» Іллі Турчиновського (поч. XVIII ст.), «Діаріуш или журнал...» М. Ханенка, писаний від січня до початку липня 1722 р., та його ж «Щоденник» за 1727 – 1753 рр., «Краткий журнал» невідомого автора, що описує перебування гетьмана Данила Апостола в Москві з лютого по вересень 1728 р., опублікований 1853 р. М. Й. Судієнком, «Журнал гетьманської канцелярії 1722 – 1723 рр.» та «Діаріуші за 1727 – 1731 рр.» в двох книгах. Ці твори стали своєрідним тлом для дослідження «Домашнього протоколу» («Діаріуша») Якова Марковича.

Розглянуті в хронологічній послідовності давні щоденниково-мемуарні пам'ятки дають змогу простежити основні етапи розвитку жанру щоденника та визначити його головні жанрово-стильові різновиди. Так, на I етапі, що припадає на XVI ст., з'являються щоденникові тексти з елементами літопису, житія, подорожніх нотаток; на II етапі (в II пол. XVII ст.) – щоденники з проявами авторського начала, проте без ознак художньо-документальної прози; на III етапі – (XVIII ст.) – щоденник із чіткими жанровими ознаками, виразним авторським наповненням, та ще зі слабким інтересом до внутрішнього світу людини.

У підрозділі 1.2. «Проблеми дослідження щоденникової прози в українській літературі» враховано загальнотеоретичні праці, які засвідчили, що жанр щоденника впродовж тривалого часу свого існування видозмінювався, вбираючи в себе нові жанрово-стильові риси, що збагачували прозову палітру, реагуючи на формування морально-етичних та суспільних норм, доповнювали

тематичний репертуар художньої літератури. Довго залишаючись первинним жанром мемуарної літератури, де майже відсутні ретроспективність, синхронність та суб'єктивність форм, щоденник усе ж поступово позбавляється цих рис, внаслідок чого у ньому з'являється взаємодія різних жанрів, певний синкретизм.

Праці Л. Гінзбург, Л. Гараніна, А. Тартаковського, І. Шайтанова, О. Галича, О. Єгорова обґрунтовують та увиразнюють проблему художньої вартості жанру щоденника. На думку Л. Гінзбург, мемуарна проза має найрізноманітніші форми вираження авторської свідомості, які трапляються і в інших літературних жанрах. Досліджуючи процес творення художності, О. Галич зазначає, що мемуарна література, до якої належить і жанр щоденника, частково належить і художній літературі, а частково виходить за її межі. При цьому художнє поле щоденника є вужчим, аніж інших мемуарних жанрів. Дуже часто інформація, яка б могла мати цінність для інших різновидів художніх текстів, через певну реферативність, спричинену відсутністю адресата, втрачає мистецьку вартість і опиняється за межами белетристики. Тому слід досліджувати змістові та формальні чинники щоденникових записів, їхні конкретні засоби та прийоми, пам'ятаючи про цінність щоденника, сфокусовану у змісті, а не у формі. Щоденник необхідно розглядати в контексті історичної епохи та її культурної парадигми.

Розгляд мемуарних текстів під кутом пошуку суто літературних ознак, тобто виокремлення художнього складника у власне документальних текстах, по суті, звужує їх широке історико-культурологічне витлумачення. Через такий підхід тривалий час залишалася в тіні значна кількість мемуарів, написаних фактографічною прозою, яка не передбачає ані описів внутрішнього стану автора чи його героїв, ані філософських роздумів, ані аналітичних оцінок дійсності, ані передачі родинно-побутових рефлексій, характерних для XVIII ст. Зважаючи на історію та побутування щоденникового жанру в українській літературі, і не лише в ній, Д. Затонський зазначав, що конкретну змістову наповненість конкретного жанру можна зрозуміти за умови накладання його на відповідний історичний контекст, що, своєю чергою, буде й контекстом відповідного літературного напрямку. Тобто лише переміщення в часі, перехід від напрямку до напрямку здатні по-справжньому проявити як динамічність, так і консервативність жанру. Життя у творі щоденникового типу записується в миттєвостях, часто малоподієвих, незначних фактах, набуваючи ознак цілісної картини.

У підрозділі 1.3. «Генеральний підскарбій Яків Маркович та його «Домашній протокол» йдеться про те, що діарист почав писати щоденник ще за часів Петра I та гетьмана І. Скоропадського – у 1716 році, а завершив його за часів Катерини II та президента Малоросійської колегії П. Рум'янцева – в 1767 році. Поштовхом для ведення «Домашнього протоколу» стали історіографічні нотатки про події 1452 – 1715 рр., писані його тестем Павлом Полуботком.

Я. Маркович мав намір продовжити чужі нотатки, але започаткував із 1723 р. свій щоденник, назвавши його «Домашній протокол».

Я. Маркович був одним із найосвіченіших представників козацької старшини свого часу. Він знав гебрейську, латинську, польську, німецьку мови, у зрілому віці почав вивчати французьку. Ґрунтовно вивчав філософію, богослів'я, медицину, писав композиції на теми проповідей зі «слів» Іоанна Златоуста та інших отців Церкви, перекладав із латини, залишив «Генеалогічні нотатки», зібрав величезну бібліотеку, купуючи книги в Києві, Москві, Санкт-Петербурзі, Гданську, Кенігсберзі, передплачував французьку та голландську періодику. Державні службові справи він детально фіксував у своїх щоденникових записках. Належність Я. Марковича до вищої старшини відкривала йому доступ до різноманітної інформації. Він був ознайомлений із державними, урядовими та іншими документами. Хоча службові справи Я. Маркович описував із меншими за господарські подробицями, проте був обізнаний із подіями у військових сферах, занотовуючи відомості про призначення в осавули, сотники, обозні, про нові укази та розпорядження, про походи, про заготовки провіанту тощо. Із 1729 р. у своєму «Домашньому протоколі» Я. Маркович веде детальні щоденні спостереження за погодою, які мають неабияку цінність для вивчення історії української метеорології.

Часом нехтуючи, чи й не володіючи художністю, не занурюючись у свій або чужий внутрішній світ, наповнюючи свої тексти діловими нотатками, службовими характеристиками, сухими світськими подробицями, автори щоденників залишають нам своєрідні ключі до певних загадок суспільства XVIII ст., які відділяють нас від тих далеких часів, що перетворюють їх на пам'ятки, якими не можна нехтувати, а слід пильно вивчати.

Дослідниками щоденників доведено, що вони, в тому числі й «Домашній протокол» Я. Марковича, є людськими документами конкретної епохи, отож завдяки фактажу, який міститься в цих текстах, ми можемо відтворити детальнішу картину певних часів, народних звичаїв, людських характерів, що є досить важливим у дослідженні історії літератури загалом і літературних жанрів зокрема.

Я. Маркович, як і багато інших щоденниківів, подав детальні відомості про події, характери, вчинки людей свого часу, зумівши у своєму творі зобразити цілу епоху. Так, у щоденнику Я. Марковича знайдемо подорожні записки, хронологію життя, листи, документальні свідчення, рецепти і навіть поезії та переклади. Я. Маркович у «Домашньому протоколі» постає живописцем життя та звичаїв, своєрідним співцем старосвітської України XVIII ст.

«Домашній протокол» Я. Марковича уперше опублікував 1859 р. його онук – О. Маркович. Проте це видання було неповним, мова у процесі редагування пам'ятки була зросійщена і модернізована. У 1893 – 97 рр. О. Лазаревський надрукував 3 томи щоденника в «Киевской

старине». Та й тут було пропущено деякі виписки з газет, вірші, рецепти. Лише 1913 р. археографічна комісія Наукового товариства імені Т. Шевченка в XXII томі «Джерел до Історії України-Русі» надрукувала IV том щоденника, зберігши текст в авторській редакції. У процесі публікації щоденника Я. Марковича зазнала змін і назва цього твору. Сам автор назвав його «Домашнім протоколом», публікатори ж давали йому такі назви: «Дневник генерального підскарбія Якова Марковича» (1717 – 1767 гг.) (О. Маркович), «Денні записки» (О. Лазаревський, В. Модзалевський). Дисертантка послуговується в дослідженні первісною назвою твору.

Другий розділ «ДОМАШНІЙ ПРОТОКОЛ» ЯКОВА МАРКОВИЧА ЯК ОПИС ПОВСЯКДЕННОСТІ XVIII ст. складається з чотирьох підрозділів, у яких з'ясовано аспекти опису повсякденності у щоденнику Я. Марковича. Повсякденність для Я. Марковича – це життєвий порядок, певні правила та обов'язки, що підпорядковуються природнім та суспільним чинникам (погода, пори року, родинні та господарські клопоти, подорожі, походи). Художній образ повсякденності вміщує побутову та буттєву домінанти, які в людському житті тісно пов'язані. У повсякденному житті є повторюваність, циклічність і лінійність, рух і зупинка. Для автора «Домашнього протоколу» всі події однаково важливі – і читання книг, й особисте здоров'я, і прийом гостей та відвідини родичів і друзів, і різноманітні ділові зустрічі.

Виділено такі рівні поетики повсякденності: суспільний (публічний діалог автора із зовнішнім світом, повсякденна взаємодія з людьми), особистісно-культурний, побутовий і такий, що виходить за межі простору повсякденності.

Повсякденне життя до XVIII ст. перебувало за межами літературного осмислення. Адже в ті часи ще не прийнято було говорити про особисте, а щоденник – це розповідь про себе, спрямована і на внутрішній світ, і на світ зовнішній. Тож Я. Маркович у своєму «Домашньому протоколі» намагається зафіксувати зовнішні вияви свого життя, залишаючи свою особистість у тіні, через що ці записи позбавлені емоцій, в них не прочитується ставлення їхнього автора до тієї чи іншої події. Це характерна особливість його манери.

Яків Маркович у XVIII ст. намагається вписати себе в нормативний контекст соціуму, тому більшість нотаток у його щоденнику спрямовано на утвердження соціокультурного статусу особистості та на сприйняття її оточенням. Автор ніби підлаштовується під вимоги суспільства, культури, епохи.

Через аналіз повсякденного життя у всіх його проявах щоденник дає змогу розкрити справжню сутність особистості автора, зрозуміти його моральні переконання та етичні цінності.

У підрозділі 2.1. «Побутовий аспект повсякденності у «Домашньому протоколі» Якова Марковича» розглядаються реалії, що оточували діариста в середині XVIII ст. Як власник великої площі землі він має у своєму володінні села Сваркове (нині Глухівський район Сумської обл.),

Сухоносівка (нині Чорнухинський район Полтавської обл.), Крива Руда (нині Семенівський район Полтавської обл.), Перервинці (нині Драбівський район Черкаської обл.), Тулиголови (нині Кролевецький район Сумської обл.), хутори Михайлівський (з 1963 р. м. Дружба), Калюжновський та Гамаліївський (нині Ямпільський район Сумської обл.). Серед господарських захоплень Я. Марковича та під його наглядом було бджільництво, скотарство, садівництво, хліборобство. На сторінках щоденника Я. Маркович постає дбайливим господарем. Майже у кожному зі своїх поденних записів Я. Маркович подає господарчі справи в усіх подробицях.

Кожна нотатка у Я. Марковича розпочинається описом погоди. Мабуть, для господаря Марковича погодні умови мали неабияке значення передусім з огляду на господарство. Одна за одною змінюються картини пір року. Погодні явища автор щедро наділяє епітетами, описуючи детально стан природи, аж до найдрібніших подробиць.

Не останнє місце в «Домашньому протоколі» займають згадки про алкогольні напої. Тут є рецепти старовинних напоїв – збитня, рожевої горілки тощо. Багато відомостей трапляється у «Домашньому протоколі» про одяг і тканини тих часів – такі, як сукно, атлас, полотно, оксамит, парча, шовк, тафта, златоглав. Привертають увагу й незвичні рецепти, що часом нагадують знахарські. Загалом у «Домашньому протоколі» знаходимо нотатки про господарчі справи, метеорологію, свята та українські традиції (весілля), родинні свята, культуру вживання алкоголю (рецепти алкогольних напоїв) та їжі, царські накази, розмаїття одягу та тканин, шляхи надходження товару (ціна й мета покупки), а також медична тематика. Я. Маркович зобразив широку картину життя, побуту, захоплень тогочасної української старшини, усталений плин людського життя XVIII ст.

У підрозділі 2.2. «Публічний простір повсякденності у щоденнику Якова Марковича» досліджено ту сторону повсякденності, відтворену в «Домашньому протоколі» Якова Марковича, що веде нас до цілісного розуміння доби. Зі сторінок щоденника чітко видно, що Я. Марковича бентежила подальша доля Гетьманщини і він ніколи не залишався осторонь державних справ, не тільки безпосередньо на службі під час спілкування з високопосадовцями, а й у вільний час. У «Домашньому протоколі» Я. Марковича згадується чимало імен із середовища козацької старшини, панівної верхівки, високоосвічених людей, духовенства і простих селян. Зауважимо, що в 1740 р. Яків Маркович стає генеральним підскарбієм, що значно підвищило його статус і розширило коло інтересів, збільшило кількість осіб, із якими можна і слід було спілкуватися.

Попри те, що «Домашній протокол» Якова Марковича майже позбавлений образної емоційності, він усе ж дає певне уявлення про колорит епохи, її засади, перипетії життя української старшини.

У підрозділі 2.3. «Просвітницький аспект повсякденності «Домашнього протоколу» генерального підскарбія Якова Марковича» увагу зосереджено на культурно-освітніх реаліях, описаних автором щоденника, що формували його духовно-естетичні пріоритети.

Представлена лектура Я. Марковича характеризує не лише автора «Домашнього протоколу», а й освічених українців його доби, тематика ж книг, які читав Яків Маркович у 1720 – 60-х рр., відбиває ті вагомні культурні зміни, що відчували на собі автор щоденника та його сучасники. Адже повсякденність автора «Домашнього протоколу» тісно пов'язана з часом, у якому він живе, з середовищем, у якому йому доводиться існувати, з лектурою, яка впливає на його світогляд.

У підрозділі йдеться про бібліотеку Я. Марковича, де були не лише україно- чи російськомовні книжки, а й німецько-, франко- та латиномовні видання, відзначено власний поетичний досвід Я. Марковича, вказано на згадки про історичні, філософські та медичні книги, зміст яких найбільш захоплював Я. Марковича, детально переповідався ним у щоденнику, про що свідчать конспекти уривків із богословських чи філософських трактатів, біологічних цікавинок. Особливу увагу звернено на контакти автора «Домашнього протоколу» із видатними людьми того часу – Феофаном Прокоповичем, Д. Апостолом, М. Ханенком, С. Гамалією, Ф. Туманським.

На сторінках «Домашнього протоколу» від 1728 р. простежуються вияви впливу на Якова Марковича західного Просвітництва, про що свідчать назви книг та конспекти уривків із богословських чи філософських трактатів: «Полїтика Аристотелева», журнал «Спектатор», анонімна «Книжка, писанная лѣтописная о козаках», «Compendium medicum» (позичена в Стефана Гамалії), «Таємниці природи» А. Левенгука. В одній із нотаток Я. Маркович ділиться своїми враженнями від книги Іоана Золотоуста та західних теологів Д. Гуеція, С. Хаввіна і Ф. Буддея. В читацькому формулярі Якова Марковича можна побачити й праці отців церкви, і трактати протестантських теологів, і твори Вольтера, що було характерним для першої половини XVIII ст.

Не випадковими у «Домашньому протоколі» є медичні рецепти, латиномовні назви хвороб та ліків, адже Я. Маркович відкрив безкоштовну лікарню для заразних хворих у селі Сварковому, низку аптек тощо.

Захоплювався Я. Маркович також музичним мистецтвом. Він грав на клавікорді, лютні. Під час перебування в Москві 1728 р. Я. Маркович заїжджав до О. Міклашевського та М. Гамалії, щоб пограти на клавікорді. У 1742 р., під час перебування в Петербурзі, автор щоденника слухає публічні лекції в Академії наук, відвідує Кунсткамеру, звіринець та насолоджується оперними виставами. Отже, зі сторінок книги життя українського генерального підскарбія постає всебічно розвинена особистість, із широким колом захоплень – від теології до оперного мистецтва.

У підрозділі 2.4. «Інша повсякденність у «Домашньому протоколі» Якова Марковича» розглядаються записи, присвячені перебуванню автора за межами його звичного середовища.

У «Домашньому протоколі» Якова Марковича матеріалом для опису життя «іншого» є побачене під час воєнних походів.

Я. Маркович особисто брав участь у Сулацькому та Дербентському походах під час війни Росії з Персією (разом із українськими та донськими козаками) — був учасником битв із татарами на території сучасного Дагестану та Азербайджану. З 20 травня 1725-го по лютий 1727-го р. в «Домашньому протоколі» оповідається про події, що відбулися під час згаданих походів. Поденні записи цього періоду відрізняються від побутових записів. Я. Маркович описує свої захоплення та інтерес до життя людей на Північному Кавказі та Каспійському узбережжі. Досліджуючи батальні сторінки «Домашнього протоколу» Я. Марковича, можемо виділити в них елементи похідного щоденника, в якому нотатки про воєнні баталії переплітаються з похідними нотатками, описано часи, проведені на війні, та перипетії під час повернення Я. Марковича додому. Така складна змістова структура зумовлена, звісно, змінами повсякденного життєвого ритму. Проте, незважаючи на похід та воєнну атмосферу, діарист, як і раніше, описує й звичну повсякденність: згадує написані та прочитані листи, придбані речі, зустрічі. Також Маркович у своєму щоденнику подає найсвіжішу інформацію, отриману через листування, читає історію про козаків та перекладає з латинської пісню поета Якопонія. Усі історичні деталі Я. Маркович у «Домашньому протоколі», як завжди, відтворює достовірно, з фактографічною точністю. Зазвичай впадає у вічі відсутність відвертих висновків та особистих вражень – критичного ставлення до причин і наслідків війни він просто не фіксував, що можна пояснити як обставинами, так й особливостями характеру щоденникаря.

У період Кримсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. генеральний підскарбій Я. Маркович завідував фінансами Гетьманщини, отже, мав можливість фіксувати відомості про склад козацького війська та окремих полків, що вирушили в похід, про кількість заготовленого провіанту, зібраних коней, волів, возів, про загальну кількість мобілізованих із усієї Гетьманщини, а також із окремих міст та сіл. Усі історичні деталі в щоденнику Я. Марковича відтворено дуже точно й детально, що надає цим записам особливої ваги.

У третьому розділі «ТЕКСТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ «ДОМАШНЬОГО ПРОТОКОЛУ» ЯКОВА МАРКОВИЧА» описано стан рукопису, приділено увагу особливостям авторського стилю, досліджено й коротко схарактеризовано мовні особливості щоденника.

Зазначено, що у XVIII ст. церковнослов'янська мова помітно втрачала свій ареал побутування, стара українська літературна мова («проста мова») також виходила з ужитку, насамперед під тиском процесів активного російщення. Тексти Я. Марковича важко пов'язати з якоюсь однією літературно-мовною системою. Бачимо тут, з одного боку, потік русизмів, з іншого – рясне відображення українського народно-розмовного мовлення. Я. Маркович не орієнтується

стало на жодну мовну норму, а пише так, як думає. Варто пригадати мовну практику вихованця Києво-Могилянської академії, філософа та письменника XVIII ст. Г. Сковороди. Останній у своїх поетичних творах, особливо у пейзажних віршах та в піснях сатирично-критичного спрямування, незрідка орієнтувався на зразки народної творчості, широко використовуючи народну лексику і фразеологію. Але в більшості творів, насамперед у прозових трактатах, Г. Сковорода користується і традиційною книжною мовою («слов'яноруською»), що була сумішшю українських та церковнослов'янських елементів, часом не гребує й русизмами. У перекладах та віршах Яків Маркович дотримується старої могилянської традиції, а в мові щоденника вже трапляються русизми.

У правописі «Домашнього протоколу» Якова Марковича переважає історико-етимологічний принцип. Так, звук *и* передається літерами *ы, и, і*; звук *і* – літерами *и, і, ѣ*, при цьому ці літери часто плутаються (в дисертаційній роботі наприкінці слова після твердих приголосних графема *ъ* не відтворюється; авторський синтаксис та пунктуацію залишено без змін).

Прикметною рисою «Домашнього протоколу» Якова Марковича є значний відсоток живомовної лексики. Красу та багатство народної мови в «Домашньому протоколі» відображає, для прикладу, лексика на позначення мастей коней: *“буланенкий, воронострокатий, гнідий, мишастий, попелястий, шпакватий, яснобуланій”* та ін. Багатим та образним є пласт погодної лексики у «Домашньому протоколі»: *“небо затужавило”* тощо. Отже, жива українська мова була актуальною для автора «Домашнього протоколу», однак із погляду мовної типології текст Я. Марковича є складний та неоднорідний.

У підрозділі 3.1. «Стан рукопису та особливості мови «Домашнього протоколу» Якова Марковича» здійснено порівняльний аналіз рукописного тексту із уже опублікованими варіантами О. Марковича, О. Лазаревського та В. Модзалевського, проаналізовано текст записів, здійснених автором після 1740 року, представлено цікаві факти з іще не опублікованих рукописних книг діаріуша (записи від 1746-го по 1767-й р.).

Із десяти авторських рукописних книг тексту «Домашнього протоколу» Якова Марковича в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України віднайдено вісім, загальним обсягом 1932 аркуші. Нотатки за 1746 р. і за подальші роки не опубліковані.

Доля книги шостої «Домашнього протоколу» Я. Марковича невідома. Проте в колекції В. Модзалевського наявна копія «Из дневниковых записей малороссийского генерального подскарбия Якова Марковича» [ф. 12, спр.4], де збережено записи з 1741-го по 1744-й р. Текст копії має 246 аркуші. Сьома книга містить описи подій з 1 січня 1744 р. по 31 грудня 1747 р., пов'язаних із перебуванням в Україні цариці Єлизавети Петрівни. Обсяг книги 207 аркушів.

Почерк Я. Марковича, на відміну від записів за попередні роки, вже менш розбірливий, іноді дещо розтягнутий, розгонистий. У деяких записах щоденника містяться виписки з газет французькою мовою чи розміщені рецепти латиною.

Дійшла до нас у колекції О. Лазаревського й остання дев'ята книга [ф.І, спр. 66860]. Тут описано події з 1 січня 1755 р по 28 січня 1763 р. Багато записів затерто, почерк автора дуже дрібний та нерозбірливий.

Книга не завершена через сліпоту Я. Марковича. Почерк автора стає дуже нерозбірливим. Нотатки з 1 по 28 січня 1763 р. здійснено іншою людиною, мабуть, під диктовку діариста. Нотатки за 1767 р. містять відомості лише про погоду, але розібрати написане майже неможливо: записи злиті, рядки викривлені, іноді перехрещуються між собою.

У підрозділі **3.2. «Оригінальна творчість Якова Марковича»** представлено та проаналізовано власні та перекладні твори автора діаріуша.

Яків Маркович не лише вів особистий щоденник, але й сам складав поезії та перекладав їх із інших мов. Така схильність до віршотворення була прищеплена Якову Марковичу ще під час навчання у Києво-Могилянській академії, де завдяки вивченню курсу поетики практика віршування була обов'язковою.

26 вересня 1725 р. під час Гіляндського походу Я. Маркович записує: «Переводилем пѣснь Якопонія латинскую: „Cum mundus militat sub vana Gloria etc.” на вѣрши рускіе». Мотиви цього вірша не були чужими православному за віросповіданням Я. Марковичу. Тут ідеться про марноту, оманливість та зрадливість світу, про тимчасовість людського буття, тобто про те, про що охоче писали барокові поети.

10 січня 1727 р. Я. Маркович записує: «У вечеру написалем пѣснь о оправданіи нашем пред Богом, которая нижей сего положена». А 24 січня 1727 р. в «Домашньому протоколі» розміщено уже й саму поезію діариста. «Пѣснь» написана силабічним дванадцятискладником (6+6), з певними відступами від цього розміру. У центрі цієї поезії бароковий образ грішної людини, що просить виправдання у Бога. Автор вважає себе грішним, порівнює себе з Адамом, людиною, що порушила Закон і є боржником перед Богом.

Я. Маркович у цій поезії розмірковує про сенс боговтілення, завдяки чому грішникам даровано життя й зроблено Божими синами: «Воздал долг тот тебѣ без мене собою».

Закінчується поезія подякою Богу. Філософським підґрунтям поезії є щира віра та надія на Бога. Впадає у вічі глибока богословська обізнаність Я. Марковича. Про літературно-перекладацькі здобутки Якова Марковича дізнаємося з листів роду Марковичів [Ф. XII, 138; Сборник писем рода Марковичей XVIII – XIX вв.; 22 арк.], що зберігаються у фондах Інституту рукопису. Тут, скажімо, містяться листи-повчання Якова Марковича до сина Михайла Марковича

1767 р. (до речі, вже син останнього, онук автора щоденника, Яків Михайлович Маркович стане автором «Записок о Малороссии», що датуються кін. XVIII ст.). Також у згаданому збірнику є переклади вибраних псалмів Давида, здійснених Я. Марковичем із гебрійської мови [Ф. XII, спр. 138; Сборник писем рода Марковичей XVIII – XIX вв.; 22 арк; арк. 7].

Окрім наведених авторських творів, у «Домашньому протоколі» зустрічається багато нотаток про те, що він «компонував», складав чи перекладав: «Лютий 1725 р.: Върши дочкам своим на привѣт родителскій сочинилем», чи: «Лютий 1725 р.Върши Олюсь на привѣт родителскій написани».

У підрозділі 3.3. «Наративні аспекти «Домашнього протоколу» Якова Марковича» досліджено манеру опису подій, свідком яких був діарист.

Наративність – початковий пункт у процесі пошуку художньої цінності твору. Ланцюжок подій та прожитих автором днів, описуваний упродовж 50 років – від юності і до старості, вимальовує в «Домашньому протоколі» не лише цілісну картину життя однієї людини, а й історичне буття епохи. Автор часто наголошує на актуальних проблемах суспільства, нерозривно пов'язуючи та ототожнюючи їх із власним життям.

Через великий відрізок часу між оповідачем і реципієнтом Маркович окреслює цілісність життя освіченої людини XVIII ст., представника козацької старшини – спочатку бунчукового товариша, лубенського полковника, згодом генерального підскарбія, господаря, батька, чоловіка. Наратор «Домашнього протоколу» – це один оповідач, що співвідноситься з образом одного автора. Для щоденникового тексту є звичним гомодієгетичний образ наратора, що функціонує у тексті, веде розповідь від свого імені (дієгезис) та є учасником подій, про які йдеться, фіксуючи у текстовому наративі щоденника ситуації і події в часі (апостеріорна нарація).

Усі свої нотатки автор щоденника вкладає в рамки власних поденних статей, у яких усі елементи записів пов'язані між собою лінійним описом життя і складають цілісний мемуарний твір, де зустрічаються і спогади про людей, і батальні сцени, і описи світського життя і господарські клопоти. Із цього випливає, що є підстави говорити про своєрідний щоденниковий наратив, підкріплений людським досвідом, розповіддю та презентацією подій, про особливу подачу інформації про себе і своє життя, здійснювану явним (експліцитним) наратором.

Саме особистість автора, як відомо, допомагає визначити, в чому полягає відмінність щоденника від мемуарів. Відсутність емоцій у «Домашньому протоколі» Я. Марковича компенсується об'єктивним стилем викладу. Діарист і наратор у щоденниковому творі тотожні, адже навколишня дійсність зображена крізь призму сприйняття діариста, тому тут маємо причинно-наслідковий зв'язок між самоідентифікацією його буття та саморефлексією подій власного життя, описаних у щоденнику, й духовним розвитком оповідача, його самопізнанням.

Упродовж досить великого відрізка часу, описаного в «Домашньому протоколі» Я. Марковича, оповідь залишається здебільшого послідовно-монотонною, з описами різних побутових подробиць, що зумовлює автоматизм у сприйманні реципієнта. Але якщо вибрати та класифікувати окремі нотатки «Домашнього протоколу», то можна знайти чимало таких, що не позбавлені художньої виразності. В аналізованому творі чи не найпоширенішими є мотиви, пов'язані з різнобічною діяльністю автора – від господарської до державницької: мотиви історичних подій, свідком яких був сам автор; мотив переміни погоди, що була досить вагомою для щоденникаря; мотиви, зумовлені історичними та політичними чинниками (день тезоіменитства цариці тощо). В пам'ятці вони чітко виокремлені й відображені.

Між автором і читачем умовно присутній оповідач, що віддаляє зображувані події від його особистого життя та переносить у простір сприймання читача. Ось, наприклад, автор досліджуваного щоденника – Я. Маркович, остереігаючись небажаного реципієнта, тодішнього імперського представника, обминає оцінки певних політичних чи суспільних подій, проте в увазі до них часом можна розгледіти навіть обурення, хоча здебільшого Яків Маркович утримується від характеристик політичних діячів, а іноді й зовсім вириває небажані сторінки свого щоденника. Отже, об'єктивна реальність зазнає змін під впливом суб'єкта, суспільства чи інших факторів. Тобто, на формування особистісного наративу впливає загальний наратив.

Щоденникову пам'ятку видавці поділили на 5 частин (4 частини опубліковані, 3 з яких – зі значними змінами, 4-та – найбільше відповідає оригіналу, а 5-та ще чекає публікації). Незважаючи на стилістичну одноманітність, за змістом та перемінами наративності оповіді твір можна поділити на такі структурно-змістові частини:

1. 1452 – 1715 рр. – «Хроніка» Павла Полуботка, тестя Я. Марковича.
2. 1718 – 1723 рр. – нотатки цікавих нараторові подій у формі літописної хроніки як продовження попереднього наративу «Хроніки» П. Полуботка.
3. 8 березня 1723 – 1725 рр. «Домашній протокол», як назвав його сам Маркович, у якому наратор акцентує увагу на державних та домашніх справах. На цьому етапі даний наратив набуває форми щоденника.
4. 20 травня 1725 – лютий 1727 рр. – наратив набуває форми похідного щоденника з елементами подорожніх записок. У цей проміжок часу Я. Маркович брав участь у Сулацькому та Дербентському походах.
5. Грудень 1727 – липень 1729 рр. – щоденник, ведений у формі подорожніх знотаток під час поїздки Якова Марковича до Москви.
6. 18 лютого 1738 – 1767 рр. – «Домашній протокол».
7. 1746 – 1767 рр. – «Домашній протокол» (не опублікований).

Через свою монотонність та побутовість наратив «Домашнього протоколу» Я. Марковича зумовлює автоматизм у сприйманні, проте щоденні нотатки, ведені автором упродовж 50-ти років, від цього не втрачають цінності, бо вимальовують історичний, культурний та духовний контексти епохи XVIII ст., зріз тогочасного суспільства та «портрет» діариста. Гіпертекстуальні вставки у текст «Діаріуша» інших текстів із історичних книг свідчать про особливе захоплення Якова Марковича історією рідного краю.

У **ВИСНОВКАХ** підсумовано основні результати дослідження. «Домашній протокол» Якова Марковича, який творився впродовж п'ятдесяти років, доволі послідовний, хоча й монотонний. Проте його цінність полягає в тому, що він, нехай і на рівні нотаток, зберіг чимало мотивів, дослідження яких дає змогу здійснити широкий ретроспективний огляд життєвого шляху автора на тлі певного історичного відрізка розвитку суспільства.

Загалом у середньовічній мемуарній прозі автор не заглиблюється у свій внутрішній світ, а лише обмежується соціальними чи політичними питаннями. Саме тому «Домашній протокол» Якова Марковича майже позбавлений емоційності та образності. Проте свіжість інформації та спонтанність опису подій, характерні для жанру щоденника, дають можливість відчутти дух XVIII ст., колорит епохи, думки, сподівання та перипетії життя української старшини, побачити автора як особистість. У щоденнику людський характер розкривається засобами, що є неможливими в художній прозі. Навіть діарист, який не має безпосереднього відношення до літератури, може вимальовувати в своєму щоденнику образ, який конкуруватиме з образом, створеним митцем. «Домашній протокол» Я. Марковича, як і ряд інших щоденників його доби, є явищем не тільки художньої, але й духовної культури суспільства в цілому, і тому передбачає більш широке культурно-історичне та історико-культурологічне витлумачення, що виходить за рамки «закономірностей літературно-художнього процесу». Відсутність загальної, об'єднуючої всю розповідь перспективи, єдиного ідейного і сюжетного стрижня є жанровою особливістю щоденника. У зв'язку з цим у щоденниках неминуча фрагментарність, уривчастість розповіді. Саме сутність автора та система його поглядів поєднують в одне ціле щоденникові записи.

Я. Маркович одним із перших намагається розповісти про своє буденне життя, фіксуючи всі повсякденні подробиці, що його наповнюють. Повсякденність для Я. Марковича – це життєвий порядок, певні правила та обов'язки, що підпорядковуються природнім та суспільним чинникам.

Автор «Домашнього протоколу» постає інтелектуалом, книголюбом, всебічно розвинутою особистістю із широким світоглядом, особистістю, яка цікавиться теологією, історією, медициною, природничими науками, про що свідчить тематика згаданих та конспектованих у «Домашньому протоколі» книг.

На сторінках «Домашнього протоколу», починаючи із 1728 р., простежується інтерес Якова Марковича до західного Просвітництва.

Побутовий аспект повсякденності у «Домашньому протоколі» Я. Марковича є різнобічним і вміщує нотатки про господарчі справи в усіх подробицях: метеорологію, свята та українські традиції (весілля), родинні свята, культуру вживання алкоголю (рецепти алкогольних напоїв) та їжі, розмаїття одягу та тканин, шляхи надходження товару (ціна та мета покупки), тобто тут зображено широку картину життя, побуту, економіки, захоплені української старшини XVIII ст.

Дослідження повсякденності в щоденнику Я. Марковича дало підстави зробити висновок, що його автор зосереджується на звичних подіях для людини XVIII ст. Цілісність і сталість сприйняття цією людиною життя свідчать про відсутність намірів прикрасити його. Де б він не був – у своєму маєтку, у Москві чи Санкт-Петербурзі, у Сулацькому та Дербентському походах проти татар – його записи позначені стриманістю та обережністю – і в ставленні до політики, і в оцінках певних подій та осіб – перевага надається лише фактам. Усі історичні деталі Я. Маркович у «Домашньому протоколі» відтворює достовірно, з фактографічною точністю. Лаконічність та інтровертність оповіді пояснюється намаганням щоденникаря приховувати самостійне осмислення та оцінку подій, описаних у пам'ятці, уникати відвертих авторських акцентів.

Це прикметна особливість подачі діаристом інформації про себе притаманна явному (експліцитному) нараторові, який веде розповідь від свого імені (дієгезис) та є учасником подій, про які йдеться, слідуючи у текстовому наративі щоденника за ситуаціями і подіями у часі (апостеріорна нарація).

Подієва наповненість «Домашнього протоколу» Я. Марковича починається з коротких записів – інформативних повідомлень про важливі події. Щоденнику Я. Марковича притаманна епізодична фабула, при якій епізоди не мають між собою зв'язків і водночас вони оповідають про події та явища, що відбуваються багаторазово в житті діариста, тобто можемо констатувати інтерактивний наратив.

В аналізованому щоденниковому творі найпоширеніші мотиви, зумовлені різнобічною діяльністю автора – від господарської до державницької: перебіг історичних подій, свідком яких був сам автор щоденникового наративу; мотив зміни погоди, що був досить вагомим для наратора як господаря; мотиви, зумовлені історичними та політичними чинниками (тезоіменитство цариці тощо).

У щоденнику Якова Марковича присутній синкретизм та взаємодія різних жанрів, зокрема тут зустрічаємо подорожні записки, хроніки життя, листи, документальні свідчення, рецепти і навіть поезії та переклади. Тому в дисертації зацентровано увагу на перекладах та оригінальних поетичних творах, здійснених Я. Марковичем. Проаналізовано, зокрема, переклад пісні Якопоне

да Тоді «Про марноту світу» та власний вірш Я. Марковича «Об оправданіи нашем перед Богом». Схильність до віршотворення була прищеплена Я. Марковичу під час навчання у Києво-Могилянській академії. У перекладних та власних поетичних творах Я. Маркович надає значення не лише матеріальним благам, що описані детально у «Домашньому протоколі», а й переймається духовністю, швидкоплинністю та марнотою життя, тлінністю матеріальних цінностей. В оригінальній поезії «Пѣснь об оправданіи нашем перед Богом» наскрізним є бароковий образ грішної людини, що просить виправдання у Бога. «Пѣснь» написана силабічним дванадцятискладником, з певними відступами від цього розміру. Філософським підґрунтям поетичних творів Я. Марковича є глибока богословська обізнаність, віра та надія на Бога.

Переглянуто та охарактеризовано також рукописні копії «Домашнього протоколу» Я. Марковича, що зберігаються в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, а також здійснено порівняльний аналіз рукописного тексту із версіями, опублікованими О. Марковичем, О. Лазаревським та В. Модзалевським, проаналізовано текст записів, здійснених автором після 1740 р., які свого часу не були видані та містять цінні відомості про Я. Марковича, що суттєво доповнюють окремі сторінки його біографії.

Щоденник Я. Марковича віддзеркалює історичний, духовний та культурний контексти XVIII ст., менталітет автора та суспільного прошарку, до якого він належав. Я. Маркович усе життя обіймав високі управлінські посади, був знайомим із визначними людьми того часу – Павлом Полуботком, Феофаном Прокоповичем, Іваном Скоропадським, із представниками відомих козацьких родів – Гамалій, Кочубеїв, Лизогубів, Міклашевських, Горленків, Кулябок, Максимовичів, Ханенків, був у центрі майже всіх подій того часу в Україні. Отож його поденні записи залишаються безцінним документом, у якому з виразною достовірністю описано побут, думки й інтереси одного з представників української еліти XVIII ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Фута О. З. Недосліджена мемуарна проза України XVIII ст.: «Щоденник» Якова Марковича (1717-1767). Літературознавчі студії. Вип. 42. Ч. 2. Київ: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2014. С. 338 – 343. (0,3 др. арк).
2. Зінченко О.З. Наративні стратегії в «Денних записках» Якова Марковича. Слово і час. Київ, 2015. № 10. С. 86 – 92. (0,6 др. арк).
3. Зінченко О. З. Наратив батальних сторінок «Щоденника» генерального підскарб'я Якова Марковича XVIII століття. Літературознавчі обрії. Праці молодих учених.

- Вип. 22. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2015. С. 23 – 29. (0,7 др. арк).
4. Зінченко О.З. Про рукопис «Діаріуша» козацького старшини Я. А. Марковича. Мова і культура. (Науковий журнал). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. Вип. 19. Том III (183). С. 136 – 141. (0,4 др. арк).
  5. Зінченко О. З. Розвиток щоденникового жанру в давній українській літературі Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Вип. 24. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2017. С. 9 – 14. (0,5 др. арк).

Публікації у міжнародних фахових виданнях

6. Зінченко О. З. Яків Маркович і його читацькі інтереси. Spheres of culture. Vol. XIII. Lublin, 2016. S. 56 – 63. (0,6 др. арк).

АНОТАЦІЯ

Зінченко О. З. «Домашній протокол» 1717-1767 рр. генерального підскарб'я Якова Марковича в контексті українського щоденникарства XVIII ст.» – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2017.

Дисертація присвячена об'ємній, але з належною повнотою не вивченій пам'ятці історико-мемуарної прози – «Домашньому протоколу» генерального підскарб'я Якова Марковича, який містить щоденні записи за 1717–1767 рр.

У дисертації окреслено аспекти щоденникарської спадщини, висвітлені в працях зарубіжних та вітчизняних літературознавців, істориків, дослідників побуту минулих віків.

Розглянувши відомі українські щоденники XVII–XVIII ст. (Федора Євлашевського, Афанасія Филиповича, Петра Могили, Томи-Костянтина Дусяцького-Рудомина, Пилипа Орлика, Димитрія Ростовського, Йоасафа Горленка, Іллі Турчиновського, Миколи Ханенка та ін.), відзначаємо, що «Домашній протокол» Якова Марковича вирізняється особливою манерою оповіді, винайденою його автором для опису побуту, домашніх клопотів, спілкування з сучасниками, подій тощо. Простежено залежність особливої манери оповіді щоденникаря як від специфіки його діяльності,

так і від атмосфери, що панувала в Російській імперії, беручи до уваги той факт, що Яків Маркович був зятем опального гетьмана Павла Полуботка, в'язня Петропавлівської фортеці.

У дисертації зосереджується увага на описах повсякденності в «Домашньому протоколі» – побуту своєї родини, козацької старшини, інтелектуального середовища XVIII ст., «іншої» повсякденності, пов'язаної з військовими походами в Дагестан та Азербайджан.

У дисертації проаналізовано нарративні особливості щоденникового тексту Я. Марковича, в якому життя фіксується в миттєвостях, часто незначних, але таких, що творять цілісне полотно про події, які відбувалися в Україні в I пол. XVIII ст. Окреслено специфіку такої розповіді, особливості подачі інформації про себе і своє життя, здійснюваної явним (експліцитним) наратором.

Окремі розділи дисертаційного дослідження *«Домашній протокол» 1717-1767 рр. генерального підскарб'я Якова Марковича в контексті українського щоденникарства XVIII ст.»* присвячені мовним особливостям пам'ятки, а також порівнянню рукописного та друкованого текстів діаріуша.

Ключові слова: щоденник, діаріуш, історико-мемуарна проза, Яків Маркович, автор, наратор, наратив, повсякденність, рукопис, публікація.

АННОТАЦІЯ

Зинченко О. З. «Домашний протокол» 1717–1767 гг. Генерального казначея Якова Марковича в контексте украинского дневниковедения XVIII в. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2017.

Диссертация посвящена объемному, но с должной полнотой не изученному образцу историко-мемуарной прозы – «Домашнему протоколу» генерального казначея Якова Марковича, включающему в себя ежедневные записи 1717–1767 гг.

В исследовании рассмотрена и проанализирована структура «Домашнего протокола» (1717–1767 гг.) Я. Марковича, литературного памятника, занимающего особое место в историко-мемуарной прозе I пол. XVIII в. Повседневная жизнь генерального казначея и его окружения предстает здесь во всех ее проявлениях, что позволяет раскрыть истинную сущность личности автора, понять его убеждения, морально-этические ценности. Контакты автора «Домашнего протокола» с внешним миром, его повседневные взаимоотношения с родственниками,

общественными и культурными деятелями отражают жизнь украинской элиты XVIII в., Ее государственные и культурные устремления. Особый интерес представляют записи в «Домашнем протоколе», посвященные читательским интересам генерального казначея, его литературные наклонности, сформированные в годы учебы в Киево-Могилянской академии, образцы оригинальной и переводческой работы диариста.

В диссертации проанализированы нарративные особенности текста дневника Я. Марковича, в котором жизнь описывается в мгновениях, часто незначительных, но таких, которые творят целостное полотно событий, происходивших в Украине в I п. XVIII ст. В диссертации освещается специфика повествования, особенности подачи информации о себе и своей жизни, осуществляемой явным (эксплицитным) рассказчиком.

При определении роли и места «Домашнего протокола» Якова Марковича в украинском дневниковедении показана ценность этого памятника как документа о жизни Украины в I п. XVIII в.

Ключевые слова: дневник, Диариуш, историко-мемуарная проза, Яков Маркович, автор, рассказчик, нарратив, повседневность, рукопись, публикация.

ABSTRACT

Zinchenko O. Z. The "Home Protocol" of 1717-1767 years by General Treasurer Yakiv Markovych in the context of the Ukrainian journalism of the XVIII century. – The manuscript.

Thesis for a candidate degree in philological sciences, specialty 10.01.01 – Ukrainian literature. – Taras Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to the volume but with the proper completeness of the not studied memorial of the historical sights prose – the "Home Protocol" by General Treasurer Yakiv Markovych, which includes daily records for 1717-1767 years.

In the dissertation, aspects of the daybook heritage that were highlighted in the writings of foreign and domestic literary critics, historians, researchers of the life of the past centuries are outlined.

On the basis of the well-known Ukrainian diaries of the seventeenth and eighteenth centuries (diaries of Fedor Evlashevsky, Afanasy Fylypovych, Petro Mohyla, Tomi-Konstantin Dusyatsky-Rudomin, Pylyp Orlyk, Dymytry Rostovsky Joasaph Gorlenko, Ilya Turchinovskyy, Mykola Kannenko and others), it was noted that the "Home Protocol" by General Treasurer Yakiv Markovych is distinguished by the special style of the narrative, invented by his author for a description of everyday life, home-worries, communication with contemporaries, events, etc. Dependence of the special manner

of the narrative was traced: both from the specifics of his activity and from the atmosphere prevailing in the Russian Empire, taking into account the fact that Yakiv Markovych was the son-in-law of a disgraced hetman Pavlo Polubotok which was a prisoner of the Peter and Paul Fortress.

In scientific research, the structure of the "Home Protocol" (1717-1767 biennium) by Yakiv Markovych, a literary monument which occupies a special place in the historical-memoir prose of the eighteenth century was considered and analyzed. Everyday life of the general squadron and its environment appears here in all its manifestations, which makes it possible to reveal the true essence of the author's personality, to understand his convictions, moral and ethical values. The author of the "Home Protocol" with the outside world, his everyday relationships with relatives, social and educational figures outlines the life of the Ukrainian elite of the XVIII century, its state and cultural bursting. Records in the "Home Protocol" are of particular interest. They are devoted to the reader's interests of the General Advocacy, his literary inclinations, formed during his studies at the Kyiv-Mohyla Academy, samples of the original and translation activities of the diarist.

The dissertation describes the narrative features of the diary text of Yakiv Markovych, in which life is recorded in moments, often insignificant, but those that create a coherent canvas of events that took place in Ukraine in the I and XVIII centuries. The dissertation outlines the specifics of such a story, the peculiarities of providing information about oneself and his life, carried out by an explicit (explicit) observer.

Some chapters of the "Home Protocol" of 1717-1767 years by General Treasurer Yakiv Markovych in the context of the Ukrainian journalism of the XVIII century were devoted to linguistic features sights, as well as comparing the diaryus handwritten and printed texts.

In determining the role and place of the "Home Protocol" of Yakiv Markovych in the Ukrainian diary, the value of this sight was determined as a document on the life of Ukraine in the first half of the XVIII centuries.

Key words: diary, diaryus, historical-memoir prose, Yakiv Markovych, author, narrator, narrative, everyday life, manuscript, publication.